

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः। अग्निः। जगती

त्वमग्ने द्युभिस्त्वमाशुशुक्षणिस्त्वमद्भ्यस्त्वमश्मनस्परि।

त्वं वनेभ्यस्त्वमोषधीभ्यस्त्वं नृणां नृपते जायसे शुचिः ॥ २.००१.०१

अग्ने- पावक। त्वम्। द्युभिः- ज्योतिर्भिः। आशुशुक्षणिः- सर्वतो दीप्तो भवसि। त्वम्। अद्भ्यः- उदकात्। वैद्युतः सन् जायसे। अथवा सर्वभूतहितक्रतुः सन् मूलशक्तिधाराभ्यो जायसे। त्वम्। अश्मनः- पाषाणादौष्णशक्तिरूपेण जायसे। अथवा जडशरीरमुपलब्धिस्थानं कृत्वा क्रतुरूपेण जायसे। त्वम्। वनेभ्यः- अरण्येभ्यः। ओषधीभ्यः- वीरुध्व्यो भौमभोगेभ्यो वा। जायसे। नृपते- मनुष्यपालक। शुचिः- परिशुद्धः सन्। नृणाम्- मनुष्याणां हृदि क्रतुरूपेण जायसे ॥१॥

तवाग्ने होत्रं तव पोत्रमृत्विष्यं तव नेष्ट्रं त्वमग्निदृतायतः।

तव प्रशास्त्रं त्वमध्वरीयसि ब्रह्मा चासि गृहपतिश्च नो दमे ॥ २.००१.०२

अग्ने। तव- त्वदर्थम्। होत्रम्- हव्यम्। तव- त्वदर्थम्। ऋत्विष्यम्- ऋतमयम्। काले भवम्। पोत्रम्- पोता शोधकः। शोधकः पवमानसोम एव। तस्य त्राणभूतकलशः पोत्रम्। तव- त्वदर्थम्। नेष्ट्रम्- यज्ञनेतृत्वम्। त्वम्। ऋतायतः- सत्यधर्मकामाय। अग्नित्- आग्नीध्रः अग्नीन्धकः। तव- त्वदर्थम्। प्रशास्त्रम्- शास्त्रानुशासनम्। त्वम्। अध्वरीयसि- ध्वररहितकर्म कामयसे। ब्रह्मा- मन्त्रात्मकः। च। असि- भवसि। गृहपतिश्च- कुटुम्बपालकः। दमे- सदने। असि ॥२॥

त्वमग्ने इन्द्रो वृषभः सतामसि त्वं विष्णुरुरुगायो नमस्यः।

त्वं ब्रह्मा रयिविद्वह्मणस्पते त्वं विधर्तः सचसे पुरंध्या ॥ २.००१.०३

अग्ने- पावक। सताम्- साधूनाम्। वृषभः- श्रेष्ठा। इन्द्रः- ईशनाधिदेवता। त्वमसि। त्वम्। नमस्यः- वन्दनीयः। उरुगायः- बहुधा सामभिर्गीयमानः। विष्णुः- सर्वव्यापी परमात्मासि। अग्नेः

स्वरूपविषयोऽयम् । ब्रह्मणस्पते- मेधामन्त्रपालक । रयिवित्- दानयोग्यधनदायिका । ब्रह्मा-
महत्तत्त्वाधिदेवता । त्वमसि । विधर्त- हे धारक । त्वम् । पुरन्ध्या- धारणया । सचसे-
सङ्गतोऽसि ॥३॥

त्वमग्ने राजा वरुणो धृतव्रतस्त्वं मित्रो भवसि दस्म ईड्यः ।

त्वमर्यमा सत्पतिर्यस्य सम्भुजं त्वमंशो विदथे देव भाजयुः ॥ २.००१.०४

अग्ने । त्वम् । राजा- स्वामी । धृतव्रतः- दृढधर्मः । वरुणः- ऋतदेवोसि । त्वम् । दस्मः- दर्शनीया ।
ईड्यः- स्तुत्या । मित्रः- स्नेहाधिदेवता । भवसि- असि । यस्य- यः । सम्भुजम्- अनुभवगम्यो
भवति । सः । सत्पतिः- सत्तापालकः । अर्यमा- वितरणाधिदेवता सूर्यः । त्वमसि । देव-
द्योतनशील । त्वम् । विदथे- यज्ञे । यैर्विदन्त्यात्मानमिति विदथाः । आत्मा यज्ञेन कल्पतामिति
श्रुतौ । अंशः- मुख्यभागः । भाजयुः- भाजयिता असि ॥४॥

त्वमग्ने त्वष्टा विधते सुवीर्यं तव ग्रावो मित्रमहः सजात्यम् ।

त्वमाशुहेमा ररिषे स्वश्व्यं त्वं नरां शर्धो असि पुरूवसुः ॥ २.००१.०५

अग्ने । त्वम् । त्वष्टा- शिल्पाधिदेवता असि । सुवीर्यं- शोभनशक्तिम् । विधते- परिचरते प्रयच्छसि ।
मित्रमहः- हे महास्नेहसम्पन्न । ग्रावः- वाचः । तव- ते । सजात्यम्- सारूप्यं भजन्ते । आशुहेमा-
क्षिप्रप्रेरयिता सन् । त्वम् । स्वश्व्यम्- शोभनप्राणम् । ररिषे- प्रयच्छसि । त्वम् । नराम्- नृणाम् ।
शर्धः- बलम् । असि । पुरूवसुः- प्रभूतसम्पदसि ॥५॥

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवस्त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष ईशिषे ।

त्वं वातैररुणैर्यासि शङ्गयस्त्वं पूषा विधतः पांसि नु त्मना ॥ २.००१.०६

अग्ने । त्वम् । महः- महतः । दिवः- नभसः । असुरः- प्राणदः । रुद्रः- वेगाधिदेवः । त्वम् । मारुतं
शर्धः- मरुद्गणः प्राणगणः । पृक्षः- अन्नस्य । ईशिषे- स्वामित्त्वं वहसि । त्वम् । अरुणैः- दीप्तैः ।

वातैः- प्राणैः । यासि- गच्छसि । शङ्गयः- मङ्गलस्य सदनभूतः । त्वम् । विधतः- हे धारक ।
पूषा- पोषकः सूर्यः सन् । त्मना- स्वरूपेण । नु- क्षिप्रम् । पासि- सर्वान् रक्षसि ॥६॥

त्वमग्ने द्रविणोदा अरंकृते त्वं देवः सविता रत्नधा असि ।

त्वं भगो नृपते वस्व ईशिषे त्वं पायुर्दमे यस्तेऽविधत् ॥ २.००१.०७

अग्ने । त्वम् । अरङ्कृते- त्वामलङ्कृते । द्रविणोदाः- सम्पदायकः । त्वम् । देवः- द्योतनशीलः ।
सविता- आत्मसूर्यः । रत्नधाः- रमणीयभावानां धारकः । असि- भवसि । त्वम् । भगः-
सौभाग्याधिदेवता । नृपते- राजन् । वस्वः- सम्पदः । ईशिषे- स्वामित्वं करोषि । यः । ते- त्वाम् ।
अविधत्- परिचरति । तस्य । त्वम् । दमे- सद्ने । पायुः- पालको भवसि ॥७॥

त्वमग्ने दम् आ विशपतिं विशस्त्वां राजानं सुविदत्रमृञ्जते ।

त्वं विश्वानि स्वनीक पत्यसे त्वं सहस्राणि शता दश प्रति ॥ २.००१.०८

अग्ने । त्वाम् । दमे- सद्ने । विशपतिम्- जनपालकम् । राजानम्- स्वामिनम् । सुविदत्रम्-
शोभनप्रज्ञम् । आ- आभिमुख्येन । ऋञ्जते- अलङ्कुर्वन्ति । स्वनीक- शोभनज्वालासम्पन्न । त्वम् ।
विश्वानि- सर्वाणि । सहस्राणि शता दश प्रति- प्रभूतानि । पत्यसे- पालयसि ॥८॥

त्वमग्ने पितरमिष्टिभिर्नरस्त्वां भ्रात्राय शम्या तनूरुचम् ।

त्वं पुत्रो भवसि यस्तेऽविधत्त्वं सखा सुशेवः पास्यधृषः ॥ २.००१.०९

अग्ने । त्वाम्- भवन्तम् । इष्टिभिः- सदिच्छाभिः । पितरम्- जनकम् । नरः- उपासका विदन्ति ।
तनूरुचम्- शरीरेषु दीप्यमानम् । त्वाम् । भ्रात्राय- सौभ्रात्राय । शम्या- कर्मणा विदन्ति । यः । ते-
त्वाम् । अविधत्- परिचरति । तस्मै । त्वम् । पुत्रः- तनयः । भवसि । त्वम् । सुशेवः- सुसुखः ।
आधृषः- अन्तरायधर्षकः । सखा । पासि- पालयसि ॥९॥

त्वमग्ने ऋभुराके नमस्यस्त्वं वाजस्य क्षुमतो राय ईशिषे ।

त्वं वि भास्यनु दक्षि दावने त्वं विशिक्षुरसि यज्ञमातनिः ॥ २.००१.१०

अग्ने । त्वम् । ऋभुः- उरुभासमानः । नमस्यः- वन्दनीयः । त्वम् । वाजस्य- गतिमतः । क्षुमतः- मन्त्रात्मकस्य । रायः- धनस्य । ईशिषे- स्वामित्वं वहसि । त्वम् । वि भासि- प्रकाशसे । दावने- दात्रे । अनु दक्षि- दहसि । तदुत्तहव्यं स्वीकरोषीति भावः । अथवा दातुर्दुष्टवासना दहसीति भावः । त्वम् । विशिक्षुः- विशेषशिक्षकः । असि- भवसि । यज्ञम्- दानमुपासनं सङ्गतिकरणम् । आतनिः- विस्तारयसि ॥१०॥

त्वमग्ने अदितिर्देव दाशुषे त्वं होत्रा भारती वर्धसे गिरा ।

त्वमिळा शतहिमासि दक्षसे त्वं वृत्रहा वसुपते सरस्वती ॥ २.००१.११

अग्ने । देव । वसुपते- सम्पत्पालक । त्वम् । दाशुषे- दात्रे । अदितिः- अखण्डप्रकृतिरसि । त्वम् । गिरा- वाचा । होत्रा- मन्त्रभूता । भारती- वाचां भरणशीला । वर्धसे । समस्तजगतां भरणशीला । अखण्डप्रकृतिरदितिरेव वाचां भरणप्रकरणे भारतीति कथ्यते । त्वम् । इळा- स्थूला वाक् । शतहिमा- शतसंवत्सरं मनुष्ये । असि- वासं करोषि । त्वम् । वृत्रहा- आवरणनाशिनी । सरस्वती- रसचोदनदेवता ॥११॥

त्वमग्ने सुभृत उत्तमं वयस्तव स्पार्हे वर्ण आ संदृशि श्रियः ।

त्वं वाजः प्रतरणो बृहन्नसि त्वं रयिर्बहुलो विश्वतस्पृथुः ॥ २.००१.१२

त्वम् । अग्ने । सुभृतः- सुष्ठु धृतः । उत्तमम्- श्रेष्ठम् । वयः- आयुर्भवसि । तव- ते । स्पार्हे- स्पृहणीये । संदृशि- सुदर्शनीये । वर्णे- रूपे । श्रियः- दीप्तयः सन्ति । त्वम् । वाजः- भोगः । प्रतरणः- तारकः । बृहन्- महान् । असि- भवसि । त्वम् । रयिः- दानयोग्यधनरूपः । बहुलः- बहुविधः । विश्वतः- सर्वतः । पृथुः- विस्तीर्णो भवसि ॥१२॥

त्वामग्ने आदित्यास आस्यं१ त्वां जिह्वां शुचयश्चक्रिरे कवे ।

त्वां रातिषाचो अध्वरेषु सश्विरे त्वे देवा हविरदन्त्याहुतम् ॥ २.००१.१३

कवे- क्रान्तदर्शिन् । अग्ने । शुचयः- परिशुद्धाः । अदित्यासः- अखण्डप्रकृतिजा देवाः । त्वाम् ।
आस्यं जिह्वाम्- हव्यभक्षणाय मुखम् । चक्रिरे- अकुर्वन् । त्वाम् । रातिषाचः- दानयुक्ता देवाः ।
अध्वरेषु- ध्वररहितकर्मसु । सश्विरे- सेवन्ते । त्वे- त्वयि । देवाः । आहुतम्- समर्पितम् । हविः-
चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्यम् । अदन्ति- अनुभवन्ति ॥१३ ॥

त्वे अग्ने विश्वे अमृतासो अद्रुह आसा देवा हविरदन्त्याहुतम् ।

त्वया मर्तासः स्वदन्त आसुतिं त्वं गर्भो वीरुधा जज्ञिषे शुचिः ॥ २.००१.१४

अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो पावक । त्वे आसा- त्वामेव मुखं कृत्वेति भावः । विश्वे- सर्वे । अमृतासः-
अमरणशीलाः । अद्रुहः- द्रोहभावनारहिताः । देवाः । आहुतम्- समर्पितम् । हविः-
चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्यम् । अदन्ति- अनुभवन्ति । त्वया । मर्तासः- मनुष्याः । आसुतिम्-
रसम् । स्वदन्ते- अनुभवन्ति । त्वम् । वीरुधाम्- ओषधीनां भौमभोगानाम् । गर्भः- अन्तर्हितः
सन् । शुचिः- पवमानरूपेण । जायसे- निष्पन्नो भवसि ॥१४ ॥

त्वं तान्सं च प्रति चासि मज्मनाग्ने सुजात प्र च देव रिच्यसे ।

पृक्षो यदत्र महिना वि ते भुवदनु द्यावापृथिवी रोदसी उभे ॥ २.००१.१५

अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो । देव । सुजात- शोभनजन्मसम्पन्न । त्वम् । मज्मना- शुद्ध्या । तान्-
मर्त्यान् । प्रति सं चासि- सङ्गच्छसि । प्र च रिच्यसे- तानत्यरेचयश्च । यत् । महिना- माहात्म्येन ।
अत्र- अस्मिन् यज्ञे । पृक्षः- हव्यम् । ते- तुभ्यम् । वि- विशेषेण । भुवत्- भवतु । उभे द्यावापृथिवी
रोदसी- द्यावापृथिव्यौ । अनु- त्वामनुसृत्य भवतः ॥१५ ॥

ये स्तोतृभ्यो गोअग्रामश्वपेशसमग्ने रातिमुपसृजन्ति सूरयः ।

अस्माञ्च ताँश्च प्र हि नेषि वस्य आ बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ २.००१.१६

अग्ने- सर्वभूतहितक्रतो । ये । सूर्यः- मेधाविनो देवाः । स्तोतृभ्यः- उपासकेभ्यो मन्त्रविद्भ्यः ।
गोअग्रयाम्- चिद्रश्मिप्रधानाम् । अश्वपेशसम्- प्राणरूपिणीम् । रातिम्- दानयोग्यसम्पदम् ।
उपसृजन्ति । तांश्च । अस्मान् च । प्र- प्रकर्षेण । आ- आभिमुख्येन । नेषि- नयसि । हि- खलु ।
वस्य- उत्तम । सुवीराः- शोभनवीर्यसम्पन्नाः सन्तः । विदथे- यज्ञे । यैर्विदन्त्यात्मानमिति विदथाः ।
आत्मा यज्ञेन कल्पतामिति श्रुतौ । बृहत्- महत् । वदेम- ब्रूमः ॥१६॥

Dr. Rangraji